

DEUGDEN EN ONDEUGDEN
VAN EEN OVERLEGECONOMIE

De klant wordt koning

ARNOLD HEERTJE

*Hoogleraar Staathuishoudkunde
aan de Universiteit van Amsterdam*

Wie kennis neemt van de beschouwingen van de voorstanders van het corporatisme in onze eigen kring en elders, wordt getroffen door de drang vast te houden aan verstarde structuren en verouderde economische inzichten. Het rapport van Kalma over de solidariteit, de geschriften van Teulings over het corporatisme in de loonvorming en de rapporten uit Tilburg¹ en Leiden² over de PBO grijpen alle terug op beelden uit het verleden zonder begrip voor de economische krachten, die onder de oppervlakte een fundamenteel veranderingsproces dragen. Soms onbewust, maar meestal bewust zijn alle auteurs bovendien nog hoeders van gevestigde deelbelangen van werkgevers en werknemers, zonder te beseffen dat de maatschappelijke bouwwerken waarin deze belangen vorm krijgen, net zoals de Berlijnse Muur, opeens voor goed aan het oog zullen zijn onttrokken.

Sociaal-democraten horen het voortouw te nemen in de maatschappelijke discussie, inzicht te tonen in de dynamiek van het kapitalisme en een perspectief te bieden op humanisering van de samenleving door bloot te leggen wat gaande is en aan te kondigen wat komende is. Volgens deze zienswijze hebben wij tegenwoordig in onze partij te maken met een krachtige en behoudende – zo men wil conservatieve – stroming, ingebed in de denkbeelden van de jaren vijftig met de daarbij behorende intriges en een kleine, lenige groep van progressieve sociaal-democraten, die het begrip van hun eigen tijd vertalen in vermoedens omtrent de dingen die nog verborgen zijn.

Welvaartstheorie

In deze beschouwing zal ik niet zozeer ingaan op de bijdragen van de conservatieven in en buiten onze partij, maar zal ik de nadruk leggen op de factoren die de aanhangers van het corporatisme over het hoofd zien. Deze inzichten zijn even eenvoudig als fundamenteel en hebben de eigenschap de theoretische onderbouw van de denkbeelden van de conservatieven te weerleggen en de praktische bovenbouw te ontmaskeren als een ordinaire vorm van soms zelfs persoonlijke verrijking.

In de derde druk van de *Wealth of Nations* (1784) merkte Adam Smith al op: 'consumption is the sole end of production'. Deze eenvoudige uitspraak heeft nog niets aan betekenis verloren, ook al is een moderne interpretatie geboden. Deze moderne interpretatie kan worden ontleend aan de welvaartstheorie. Uiteindelijk gaat het om de welvaart van de mensen in de zin van de behoeftenbevrediging van de burgers, voorzover deze afhankelijk is van het omgaan met schaarse middelen. In het centrum staan de burgers als consumenten. Toetssteen voor de allocatie van de produktiemiddelen is de mate waarin deze voorziet in de behoeften van consumenten door aan te sluiten bij hun preferenties. De markt is één van de instituten met de eigenschap de voorkeuren van consumenten te kunnen vertalen, maar of deze potentie in concreto wordt verwezenlijkt, dient te worden onderzocht. Niettemin kan worden opgemerkt dat in sociaal-democratische kring de markt te weinig wordt opgevat als een efficiënt mechanisme voor het weergeven

en ontdekken van de preferenties van de consumenten en te veel als een winstmachine ten behoeve van werkgevers en aandeelhouders. Dit gezichtspunt klemt te meer nu onder invloed van de informatietechnologie de transactiekosten voor de consumenten om hun steeds verfijndere voorkeuren via de markt tot uitdrukking te brengen snel dalen (Transactiekosten slaan op alle inspanningen die subjecten zich moeten getroosten om transacties tot stand te brengen, zoals kosten van overleg, informatie en vervoer).

Preferenties op de markten zijn daardoor nu ook een voertuig voor politieke oordelen. Indien een markt haar functie verliest te voorzien in behoeften van consumenten, sterft deze af. Indien de werking van de markt negatieve externe effecten met zich brengt dan wel ongunstige verdelingseffecten oproept, komt de vraag op naar compenserende coördinatiemechanismen, waarvan de kosten en baten worden vergeleken met de te corrigeren situatie. De uiteindelijke afweging is van politieke aard, waarbij sociaal-democraten het beschermen van verdrukten in de samenleving zwaar laten wegen. Wat geldt voor een markt, geldt ook voor andere institutionele vormgevingen van de allocatie, zoals ondernemingen, organisaties van werkgevers en werknemers, publiekrechtelijke organisaties en organisaties in de publieke sector. Er is uiteindelijk sprake van onderschikking aan het voorzien in de behoeften van de burgers. Het bestaansrecht blijft gehandhaafd zolang er geen contradicties met de behoeften van de consumenten optreden. Bestaansrecht is er ook indien instellingen buiten de markt om preferenties van burgers als consumenten weerspiegelen, zoals milieuorganisaties doen. Belangen van burgers als ondernemers, als werknemers, als ambtenaren en politici wijken uiteindelijk voor hun belangen als consumenten.

Kwaliteit van de samenleving

Naar mijn mening zal in de praktijk van het economisch leven het toetsen van het nut van instituten aan de behoeftenbevrediging van de consumenten steeds meer centraal komen te staan. Eindelijk wordt de klant inderdaad koning. En vooral in dit

opzicht heeft Kok in zijn Den Uyl-lezing een enorme kans gemist een perspectief te schetsen. Consumenten bepalen steeds nauwkeuriger wat ze precies willen hebben, hoeveel ze willen hebben, waar ze de goederen willen hebben en wanneer ze willen consumeren. Bij het weergeven van hun preferenties worden ze in toenemende mate geholpen door de informatietechnologie. Bestaande regelgeving blokkeert soms nog het verwezenlijken van voorkeuren van de consumenten, zoals wij zien in het geval van de openingstijden van winkels, musea, bibliotheken en postkantoren. Alle protesten van de vakbeweging en sommige ondernemingsorganisaties ten spijt blijkt de ruimere openstelling van winkels in behoeften van de burgers te voorzien. Het gaat dus ook gewoon door, ook al voorspelden conservatieve partijgenoten als Vreeman, De Waal en Adelmund het omgekeerde³. Hier wordt het mechanisme waargenomen, dat ik bedoel. Bestaande structuren, machtsposities en belangen botsen met de wensen van de burgers als consumenten. Deze structuren en machtsposities leggen dan het loodje, een proces dat wordt versneld door de beperkte belangenbehartiging bloot te leggen. Een vakbeweging die zich verzet tegen openstelling van winkels gedurende de avonden, wegens de noodzaak dan ook personeel in te zetten, is verkeerd bezig. Niet alleen omdat het scheppen van werk positief moet worden gewaardeerd en omdat ook mensen zelf 's avonds arbeid aanbieden, maar vooral omdat de kwaliteit van de samenleving verbetert naarmate de productie zich beter aanpast aan de voorkeuren van consumenten. Potentiële verbeteringen van de allocatie, bezien vanuit het oogpunt van de consumenten, kunnen wel tijdelijk maar niet blijvend worden tegengehouden.

Deze beschouwingwijze wordt nog versterkt door ook de kwalitatieve aspecten van het aanbieden van arbeid onder het bevredigen van behoeften in consumptieve zin te begrijpen. Daartoe is nodig de arbeid niet alleen als produktiefactor maar ook als eindprodukt op te vatten. Als eindprodukt voorziet het hebben van werk en vooral van prettig werk in een behoefte, die los kan worden gezien van de

1. *Het schap de maat genomen*, Tilburg, 1995.

2. *Produktschappen en Bedrijfschappen onderzocht*, Alphen aan de Rijn, 1995.

3. Bijvoorbeeld tijdens de 1 mei-bijeenkomst van de PvdA in Haarlem

inkomensvorming. Evenals de arbeid is ook de natuur in toenemende mate tegenwoordig niet alleen produktiefactor, maar ook eindprodukt. Er zijn mensen die liever 's avonds dan 's morgens, liever op zaterdag dan op dinsdag werken. Naarmate de organisatie van de produktie in de private en publieke sfeer beter in staat is in de behoeften van de burgers aan arbeid als eindprodukt te voorzien, naar die mate verbetert ook de kwaliteit van de samenleving. De fout die de vakbeweging maakt bestaat er in de wens naar flexibele arbeidstijden uitsluitend toe te schrijven aan werkgevers. Het gaat ook hier echter in de eerste plaats om de wensen van de werknemers. Het individuele karakter daarvan maakt het voor de vakbeweging steeds moeilijker als effectieve institutie op te treden. Uit individueel oogpunt wordt de vakbond een instituut met te hoge transactiekosten.

Consumenten aller landen verenigd

Onze samenleving ondergaat de komende jaren een fundamenteel vernieuwingsproces, waarin de rol van de burgers als consumenten en aanbieders van allerlei varianten van arbeid steeds centraler wordt, gedragen door het verder voortschrijden van in het bijzonder de informatietechnologie. Steeds meer instellingen zullen van het toneel verdwijnen als ze uit het oogpunt van deze voorkeuren geen betekenis hebben. Of ze worden vervangen door nieuwe structuren, die tegen lagere transactiekosten een bijdrage leveren aan het proces van behoeftenbevrediging van de burgers als consumenten van goederen en arbeid als eindprodukt.

In dit vernieuwingsproces speelt concurrentie een uiterst belangrijke rol. Monopolies en monopolioïde machtsstructuren wordt de wacht aangezegd. Consumenten profiteren van deze ontwikkeling door lagere prijzen en betere kwaliteit. Maar natuurlijk, zij die nu de macht hebben of een monopoliepositie innemen, verzetten zich met hand en tand. De directeuren van de produkt- en bedrijfschappen hebben zichzelf middels de publiekrechtelijke heffingen hogere salarissen toebedeeld dan zij als vergelijkbare ambtenaren zouden ontvangen. Zij gaan uiteraard de discussie over hun nut uit een oogpunt van de consumenten uit de weg. Hun werkgelegenheid en hun inkomen staan op het spel. Onder het mom een maatschappelijke functie te vervullen, is men in feite bezig met het behartigen van egoïstische belangen of op zijn best beperkte groepsbelangen. Het tot stand brengen van een

vierentwintiguurs-economie door het ter zijde stellen van allerlei belemmeringen; het afschaffen van de PBO en het flexibiliseren van de arbeidsmarkt, dit zijn uit een oogpunt van de welvaart van de burgers alle verbeteringen van de allocatie. Gegeven de behoeften van de burgers zijn institutionele vormgevingen denkbaar met lagere transactiekosten dan de overgeleverde instituties. Onder die omstandigheden zijn de componenten van het corporatisme – dat overigens aan een zeer dubieuze bron ontspruit – ten dode opgeschreven: *het Berlijnse-Muur-effect*.

De verbetering van de allocatie kan met nadelen gepaard gaan in de sfeer van externe effecten, alsmede met nadelige verdelingseffecten. Voor conservatieve sociaal-democraten is deze omstandigheid aanleiding geheel af te zien van de verbetering aan kwaliteit en efficiency, alles bij het oude te laten en de dynamiek in de kiem te smoren. De progressieve en ook wat inventiever ingestelde sociaal-democraten zien het anders. Zij willen de voordelen van de betere allocatie incasseren, de dynamiek bevorderen en de nadelen door toegepaste maatregelen aanpakken. Dus de winkels 's avonds open als de winkeliers dat willen op grond van het koopgedrag van de burgers, ondanks de protesten van de avondwinkeliers en vervolgens nagaan of er reden is de avondwinkeliers te compenseren voor verliezen. Maar niet, zoals De Waal, Vreeman en Adelmund in debatten met mij een jaar geleden nog hebben bepleit, de hele openstelling tegenhouden, omdat een gevestigde belangengroep nadelen ondervindt of veinst. En dan de voordelen voor de consumenten op de puinhoop werpen van het handhaven van overbodige afdelingen bij de vakbeweging en van overlegstructuren, die hun tijd gehad hebben.

De consequenties van mijn analyse voor betogen zoals die van Teulings en Hemerijck in dit nummer van S&D zijn duidelijk. Zij lopen met hun behartiging van deelbelangen, die niet bijdragen tot nut voor de burgers als consumenten van goederen en arbeid een verloren race. Zo wil Teulings corporatistische organisaties behouden omdat deze bijdragen tot het instand houden van normen, die het mogelijk maken CAO's te handhaven. Conservatiever kan het niet. Wie zegt er dat de mensen als aanbieders van arbeid straks nog met CAO's geconfronteerd willen worden? En wie bepaalt de normen waar Teulings het over heeft? De mensen bepalen echt zelf wel hoe zij zich willen en moeten gedra-

gen. Daarvoor zijn geen corporatistische organisaties nodig. Ik vind het eigenlijk steeds weer onbegrijpelijk dat in dezelfde kuil wordt gevallen: het vasthouden aan in het verleden gevormde structuren, die hun functie hebben verloren. Het argument dat door de overleg-economie de transactiekosten van bijvoorbeeld de loonvorming lager zijn, gaat dan ook niet op, omdat de behoeften van de werknemers niet stroken met de gevestigde structuren. Het algemeen verbindend verklaren van CAO's heeft daarom onvermijdelijk de langste tijd gehad. Het passeren van grenzen in ruimte en tijd schijnt moeilijk te zijn. Toch blijft mijn boodschap

even eenvoudig als fundamenteel. Op de vraag, waar doen we het allemaal voor, luidt het antwoord: we doen het voor het bevredigen van de behoefte van de mensen aan goederen en arbeid als eindproducten en we willen dat deze bevrediging op een beschaafde wijze gebeurt. De oproep van Marx uit de vorige eeuw, proletariërs aller landen verenigt U, is in onze tijd vervangen door de vaststelling dat de consumenten van alle landen zich hebben verenigd. De wereld zou sneller humaniseren als de conservatieven onder ons, deze keer deze inzichten eens op tijd zouden verwerken.